

mini'nin Anıları: 1908-1918 (trc. Halit Özkan), İstanbul 2005, s. 16, 159, 198; Şekip Arslan, *İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları* (trc. Halit Özkan), İstanbul 2005, s. 48, 151; M. Kürd Ali, *Bir Osmanlı-Arap Gazetecinin Anıları* (trc. İbrahim Tüfekçi), İstanbul 2006, bk. İndeks; İzzet Derveze, *Osmanlı Filistininde Bir Posta Memuru* (trc. Ali Benli), İstanbul 2007, s. 298-299, 320, 355, 383; *el-Menâr*, VIII, Kahire 1905, s. 507-511; XVI/3 (1913), s. 226-231; XXVI/4 (1925), s. 288-300; Azmâde Refik, "Tatlı Sözü Herkes Kabul Eder", *SM*, IV/89 (1326), s. 89-90; *MMLADm*, V (1343/1925), s. 328, 437-438, 539-540, 561-564; Suat Mertoğlu, "Akif Araştırmalarına Bibliyografik Bir Katkı: Mehmet Akif'in Arapça'dan Yaptığı Tercüme Üzerine Notlar", *Divân: İlmî Araştırmalar*, sy. 7 (1999), s. 235-249.

CENGİZ TOMAR

REFİK EFENDİ, Mehmed

(bk. MEHMED REFİK EFENDİ).

REFİK HALİT KARAY

(bk. KARAY, Refik Halit).

REFİUDDİN ed-DİHLEVÎ

(رفيع الدين الدهلوی)

Refiuddîn Abdülvehhâb b. Ahmed b. Abdirrahîm ed-Dihlevî el-Fârûkî (ö. 1233/1818)

Hindistanlı âlim.

1163 (1750) yılında Delhi'de doğdu. Babası Şah Veliyyullah ed-Dihlevî olup şeceresi Hz. Ömer'e dayanır. İlk eğitimini babasından ve yakın çevresinden aldı. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyerek kıraat öğrendi, babasının hadis derslerine devam etti. Kardeşleriyle birlikte dönemin meşhur Urdu edebiyatçısı Mîr Derd'den Urduca öğrendi. On üç yaşındayken babasının ölmesi üzerine yetiştirilmesiyle ağabeyi Abdülazîz ed-Dihlevî ilgilendi. Akrabası Muhammed Âşık b. Ubeydullah Pulâtî'den dinî ve tasavvufî eğitim gördü. Yirmi yaşlarında öğrenimini tamamlayıp eser telif etmeye ve fetva vermeye başladı. Şah Abdülazîz'in rahatsızlanması sebebiyle Rahîmiyye Medresesi'nin yönetimini üstlendi ve burada hocalık yaptı. Öğrencileri arasında yeğeni İsmâîl Şehîd'in yetişmesinde önemli rolüdür. Şah Abdülazîz'in aksine siyasî faaliyetlerde aktif olarak yer almayan Dihlevî 6 Şevval 1233 (9 Ağustos 1818) tarihinde koleralardan öldü ve Delhi'deki aile kabristanına defnedildi. Rahmân Ali'nin onun ölümü için verdiği 1249 (1833) yılı (*Tezkire-i 'Ulemâ'-i Hind*, s. 196) doğru değildir. Re-

fiuddin Dihlevî'nin ilmî geleneğini sürdür-en oğlu Şah Muhammed Mahsûsullah, Seyyid Ahmed Han'ın hocalarındandır.

Refiuddin ed-Dihlevî Hint alt kıtasının, özellikle Delhi'nin siyasî ve idarî bakımdan çok karışık olduğu bir dönemde yaşamıştır. Bu devirde İngilizler, Hint alt kıtasını büyük ölçüde kontrol altına almış bulunuyor, ayrıca bölgede misyonerlik faaliyetleri çok yoğun biçimde devam ediyordu. Dihlevî tefsir ve kelâmdan başka Arap edebiyatı, mantık ve matematik alanlarında ileri seviyeye ulaşmıştı. Arapça yazdığı şiirleri oldukça başarılı sayılır. Babası gibi Hanefî mezhebine bağlı olan Refiuddin hadisle amel etme fikrini benimsemekteydi (Halid Zaferullah Daudi, s. 159). İşlerini planlı biçimde yürütmeyi başaran Refiuddin bu sayede vaktini iyi değerlendirme imkânı bulmuştur (M. İshak Battî, I, 250-251).

Eserleri. Dihlevî Arapça, Farsça ve Urduca yirmi civarında eser kaleme almıştır. Manzum çalışmaları ise dağınık haldedir. 1. *Tercüme-i Qur'ân-ı Kerîm*. Urduca ilk Kur'an meâllerinden olup 1222 (1807) yılında hazırlanmıştır; küçük kardeşi Abdülkâdir'in tercümesi 1205'te (1791) basılmıştı. Bazı yerlerde bu konunun karıştırıldığı görülmektedir (geniş bilgi için bk. Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, s. 192; Seyyid Hamîd Şattârî, s. 141-143). Çevirinin Dihlevî tarafından mı yoksa talebesi Seyyid Necef Ali (Focdâr Han) tarafından mı hazırlandığı hususu tartışmalıdır. Eserin, onun talebesine verdiği Kur'an tercümesi derslerine ait notların derlenmesi sonucu oluşmuş ve kendisinin bu metin üzerinde düzeltmeler yapmış olması kuvvetle muhtemeldir (M. Sâlim Kâsımî v.dğr., s. 22-23; Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, s. 194; Ahlâk Hüseyin Kâsımî, s. 58; Cemîl Câlîbî, II, 1050). Satır arası tercüme yöntemine göre hazırlanan çevirinin dili metne sadakatten dolayı biraz ağırdır (örnekler için bk. Seyyid Hamîd Şattârî, s. 159-182; M. Eyyüb Kâdirî, s. 59-69). Bu sebeple tercüme daha çok bilgili ve kültürlü kesime hitap etmektedir. Eser hazırlanırken Şah Veliyyullah'ın *Fethu'r-rahmân fî tercemeti'l-Kur'ân* adlı Farsça çevirisinden geniş ölçüde yararlandığı anlaşılmaktadır. Annemarie Schimmel'e göre Şah Refiuddin'i ve kardeşi Şah Abdülkâdir'i Kur'an'ı Urduca'ya çevirmeye sevkeden âmil Benjamin Schultze'un *Kitâb-ı Mukaddes'i* 1725 yılında Tamilce'ye, 1741'de Urduca'ya çevirmiş olmasıdır (*İslâm in the Indian Subcontinent*, s. 181). Schimmel'in bu iddiasını tutarsız bulan Rizvî'nin görüşlerine (*Shah Abd al-Aziz*, s. 104) bütünüyle katılmak mümkün değildir. Zi-

ra bölgeye gelen Cizvit ve Protestan misyonerleri o dönemde müslüman halka yönelik yoğun bir faaliyet göstermekte, İslâm'a ve Kur'an'a dair eserler yayımlanmaktaydı (Binşık, *Oryantalist Misyonerler*, s. 51-127). Eserin ilk baskısı *Tercüme-i Şâh Refî'ü'd-dîn* adıyla yapılmış (I-II, Kalküta 1251-1254/1835-1839), daha sonra bazıları babasının Farsça ve kardeşi Şah Abdülkâdir'in Urduca çevirileriyle birlikte olmak üzere birçok defa basılmıştır (baskıları için bk. Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, s. 192; Seyyid Hamîd Şattârî, s. 144; *World Bibliography*, s. 574-582, 666; Ahmed Han, s. 83-97). 2. *Tefsîr-i Refî'î*. Urduca kaleme alınan eser Bakara sûresinin tefsirini içermekte olup Refiuddin'in verdiği tefsir derslerinin talebesi Seyyid Necef Ali tarafından derlenmesiyle meydana gelmiştir (Delhi 1272/1855; bk. Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, s. 194; Cemîl Câlîbî, II, 1050). Tefsirin dili ve anlatımı Kur'an tercümesinin aksine açık ve anlaşılır bulunmuştur (Enver Sedîd, s. 168). 3. *Tefsîru âyeti'n-nûr* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 850; ayrıca bk. Ahlâk Hüseyin Kâsımî, s. 61; M. Sâlim Kıdvât, s. 383). 4. *Tekmilü's-şinâ'a* (*Tekmil li-şinâ'ati'l-ezhân*). Mantık, tahsil (yetişme döneminde okuduğu eserler), mebâhis mine'l-umûri'l-âmme (bazı metafizik konular), *tatbîku'l-ârâ'* (mezheplerin uygulamalarında ihtilâflı konuların ortaya çıkış sebebi) bölümlerini içermektedir. Bazı yazmaları bulunan eserin (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 850) bir kısmını Siddîk Hasan Han kitabında nakletmiştir (*Ebcedü'l-ûlûm*, I, 203-218, 381-392, 393, ayrıca bk. tür.yer.). 5. *Muqaddimetü'l-ilm*. İnsan zihninde nesne ve olaylarla ilgili bilgilerin oluşum biçimiyle ilgili bir risâledir; bazı isimleri Siddîk Hasan Han tarafından nakledilmiştir (a.g.e., I, 199-203). 6. *Kıyâmet-nâme* (*Maşşernâme*) (Lahore 1339; Haydarâbâd, ts.). Halk arasında yaygın olan kitabın *Âşâr-ı Maşşer* ve *Âşâr-ı Kıyâmet* adıyla manzum ve *Kıyâmetnâme* (*De'bû'l-âhîret*) adıyla mensur Urduca tercümesi bulunmaktadır. 7. *Mecmû'a tis'a resâ'il* (Delhi 1314). Din ve tasavvuf konularına dair Farsça risâlelerin bir araya getirilmiş şeklidir. 8. *Fetâvâ* (Delhi 1322). 9. *Letâ'if-i Hamse*. 10. *Dem'ju'l-bâtil*. Tasavvufun güç konuları ile Şah Veliyyullah'ın vahdet-i şühûd düşüncesinin açıklamasını içeren eser Arapça ve Farsça kaleme alınmıştır; aynı zamanda Mevlânâ Gulâm Yahyâ'nın *Kelimetü'l-ıhâk* adlı eserine reddiyedir. Şah Refiuddin bu kitabını *Esrârü'l-meħabbe* adıyla ihtisar etmiştir (*Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, IV, 1265). 11. Es-

rârü'l-meḥabbe (Guḡranwala 1383/1963). Sevginin anlam ve önemine değinilen risâlede kâinatta her şeye sevginin hükmettiği görüşü işlenir (Ebû'l-Hasan Nedvî, V, 383). Eserde ayrıca Refiuddin'in İbn Sinâ'nın *Ḳaṣîdetü'r-rûḡ*'una manzum cevabı ve Resûlullah'la ilgili bir kasidesi yer alır. Risâlede ele alınan konuların Dihlevî'ye kadar Fârâbî ve İbn Sinâ dışında hiç kimse tarafından dile getirilmediği söylenir (Sıddîk Hasan Han, I, 414-415; Ebû'l-Hasan Nedvî, V, 383; *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, IV, 1265).

Dihlevî'nin diğer eserleri de şunlardır: *Tekmilü'l-ezhân*, *Risâletü'l-'arûz ve'l-kâfiye*, *İsbâtü şakḳi'l-kamer*, *İbṡâlî be-râhîni'l-ḡikemiyye 'alâ uşûli'l-ḡükemâ'*, *Şerḡu Esmâri'l-esrâr* (Gîsûdirâz'ın Farsça kitabının şerhidir, bk. *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, IV, 1265), *Şerḡu Burḡâni'l-âşîḳîn* (Gîsûdirâz'ın Farsça kitabının şerhidir; bk. a.g.e., a.y.), *Âşârü's-sâ'a fi 'alâmâti'l-ḡıyâme*, *Mevlûd-i Şerîf*, *Umûrü'l-'âmme* (Kutbüddin er-Râzî'nin *Risâletü't-taṣavvurât ve't-taṣdîḳât* adlı eserine Mîr Zâhid el-Herevî'nin yazdığı şerh üzerine hâşiyedir, bk. Brockelmann, *GAL*, II, 271; Dihlevî'nin eserleri için ayrıca bk. Abdülhay el-Hasenî, VII, 184; Zubaid Ahmad, s. 290, 418-419, 476, 483; *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, IV, 1265; *UDMİ*, X, 318-319). İslâm'ın beş şartının sade bir dille anlatıldığı *Râh-ı Necât* adlı kitabın müellifi konusunda ihtilâf vardır. Çok beğenilen ve defalarca basılan eserin ilk baskıları Şah Refiuddin ed-Dihlevî'ye nisbet edilmiş (Leknev 1256/1840, 1258/1842, 1260/1844, 1272/1856), daha sonra Şah Abdülkâdir ed-Dihlevî ve Muhammed Ali Pânîpetî'ye izafe edilmiştir; bazı baskılarında ise müellif ismi yazılmamıştır. Ancak yapılan incelemeler sonunda eserin Senâullah Pânîpetî'nin *Mâ lâ bûdde minh* adlı kitabının muhtasarı olduğu anlaşılmıştır (M. Eyyûb Kâdirî, s. 72-83).

BİBLİYOGRAFYA :

Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm* (nşr. Abdülcebbâr Zekkâr), Dımaşk 1978, I, 199-218, 347, 381-392, 393, 414-415; Brockelmann, *GAL*, II, 271; *Suppl.*, II, 850; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-ḡavâṡır*, VII, 182-186; Rahmân Ali, *Teḡkire-i 'Ulemâ-i Hind* (trc. M. Eyyûb Kâdirî), Karaçi 1961, s. 196-197; M. Sâlim Kâsimî v.dğr., *Câ'ize-i Terâcim-i Ḳur'ânî*, Diyûbend 1968, s. 22-23; Zubaid Ahmad, *The Contribution of Indo-Pakistan to Arabic Literature*, Lahore 1968, s. 290, 418-419, 476, 483; Sâliha Abdülhakîm Şerefeddin, *Ḳur'ân-ı Ḥakîm key Urdû Terâcim*, Karaçi, ts. (Kadîmî Kütübhâne), s. 192, 194; A. Schimmel, *Islam in the Indian Subcontinent*, Leiden-Köln 1980, s. 181; Seyyid Hamîd Şattârî, *Ḳur'ân-ı Mecîd key Urdû Terâcim u Tefâsîr ka Tenḳidî Mütâla'a*, Haydarâbâd-Dekken, 1982, s. 141-144, 159-182; Ahlâk Hüseyin Kâsimî, *Mehâsin-i Müziḡu Ḳur'ân*,

Beyra 1983, s. 58, 61; Yûnus İbrâhim es-Sâmerâî, *'Ulemâ'ü'l-'Arab fi şibhi'l-kârreti'l-Hindîyye*, Bağdad 1986, s. 595-596; *World Bibliography of Translations of the Meanings of the Holy Qur'an* (haz. İsmet Binark – Halit Eren), İstanbul 1406/1986, s. 574-582, 666; Cemîl Câlîbî, *Târîḡ-i Edeb-i Urdû*, Lahor 1987, II, 1049, 1050, 1052; Ahmed Han, *Ḳur'ân-ı Kerîm key Urdû Terâcim: Kitâbi-yât*, İslâmâbâd 1987, s. 83-97; M. Eyyûb Kâdirî, *Urdû Neşr ki İrtikâ meyn 'Ulemâ' ka Hissa*, Lahor 1988, s. 59-69, 72-83; Süreyyâ Dâr, *Şâḡ 'Abdülâzîz Muḡaddîs Dihlevî*, Lahor 1991, s. 78, 104; Enver Sedîd, *Urdû Edeb ki Muḡtaşar Târîḡ*, İslâmâbâd 1991, s. 168; M. Sâlim Kudvâi, *Hindustânî Mûfessîrin aḡr Un ki 'Arabî Tefsîreyin*, Lahor 1993, s. 383; Halîd Zaferullah Daudî, *Pakistan ve Hindistan'da Şâḡ Velîyullah ed-Dehlevî'den Günüme Kadar Hadis Çalışmaları*, İstanbul 1995, s. 104, 159-160; R. B. Saksena, *A History of Urdu Literature*, Lahore 1996, s. 280; Ebû'l-Hasan Nedvî, *Târîḡ-i Da'vet u 'Ażîmet*, Karaçi, ts. (Meclis-i Neşriyyât-ı İslâm), V, 382-385; Abdülhamîd Bîrşîk, *Hind Altıtası Düşünce ve Tefsîr Ekolleri*, İstanbul 2001, s. 66-69; a.mlf., *Oryantalist Misyonerler ve Kur'ân: Batı Etkisinde Hint Kur'ân Araştırmaları*, İstanbul 2004, s. 51-127; *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enüşe), Tahran 1381, IV, 1265; Muhammed Şefî' Lâhûrî, "Refî'üddîn", *UDMİ*, X, 318-320; a.mlf., "Refî'üddîn", *İA*, IX, 668-670; a.mlf., "Raḡ' al-Dîn", *El²* (İng.), VIII, 386.

MUHAMMED ARUÇI

REFORM

XVI. yüzyılda
Avrupa'da ortaya çıkan
ve yeni Hıristiyanlık anlayışını savunan
akımların genel adı.

Latince'de "bir şeye yeniden şekil verme" anlamına gelen **reformare** ve **reformatio** kelimelerinden türeyen **reform** ve **reformasyon** kavramları, özellikle XVI. yüzyılda Katolik kilisesini eşiştirmek ve Kitâb-ı Mukaddes'i temel almak suretiyle Hıristiyanlığın aslına dönülmesini savunan harekete verilen isimdir. Reform kelimesi, İslâm dünyasında dinî düşünce ve yaşayıştaki yenilik hareketleri söz konusu olduğunda genellikle **islah** ve **tecdîd** gibi kavramlarla ifade edilmiştir.

Ortaçağ boyunca Batı Avrupa'da Hıristiyanlık dinî birliğı temsil eden kilise teşkilâtıyla aynı anlama geliyordu. XIII. yüzyılda sosyal ve siyasal bakımdan en üst seviyede bulunan kilise kendini mânevî ve ahlâkî düzenin belirleyicisi olarak kabul etmiş, sapkın mezhepler papalığa bağlı engizisyon mahkemeleriyle ortadan kaldırmıştı. Ancak kilisenin, kontrolü altındaki birçok kurum aracılığıyla toplum üzerinde baskı uygulaması toplumda yeni oluşan sosyal, siyasal ve ekonomik güçlerce reddediliyor, bu durum kiliseyle bu güçler ara-

sında gerginliğe yol açıyordu. Ayrıca haksız kazançlar elde etmesi, siyasete karışarak dünyevî olana bulaşması ve kendi içinde meydana gelen yozlaşmalar kilisenin itibarını giderek zayıflatıyordu.

Kilise tarihindeki reform hareketi Batı Avrupa'da XVI. yüzyılda gerçekleşmiş olmakla birlikte kökenleri daha eskilere dayanır. XII. yüzyılın sonunda Petrus Valdus, dinî telkin ve vaazın bütünüyle Kitâb-ı Mukaddes'e dayalı olması gerektiğini ileri sürmüş, XIII. yüzyıl başında yeni kurulan Fransisken ve Dominiken tarikatları, reform hareketlerini kilise hiyerarşisi ve manastır nizamlarına nisbetle halka daha yakın bir mânevî hayat formu sunan oluşumlar şeklinde takdim etmiştir. Modern dindarlık diye adlandırılan uygulama da kiliseye mensup olmayan halka yönelikti.

XVI. yüzyıl reform hareketi öncesinde kilisenin reforme edilmesi yönünde çağrılar yapan düşünürlerin yetiştiğı görülmektedir. Bunlardan biri İngiliz düşünürü ve Kitâb-ı Mukaddes uzmanı John Wyclif'tir (ö. 1384). Wyclif ideal ve ebedî bir gerçeklik olarak kilise ile bu kiliseye uygunluğu nisbetinde otorite sahibi olabileceğini söylediğı maddî âlemdaki kilise arasında açık bir ayırım yapmış, doktrin belirleme konusunda sadece Kitâb-ı Mukaddes'in bir ölçü olabileceğini vurgulamış, papanın otoritesini ve manastır hayatını kabul etmemiştir. Görüşlerini yaymak için Latince yerine İngilizce yazmayı tercih eden Wyclif sosyal konularda da yeni görüşler ileri sürmüştür. Diğer bir reformist hareketin lideri Çek ilâhiyatçısı ve din adamı John Hus'tur. Wyclif'in düşüncelerinden etkilenen Hus, vaazlarında kilisenin yanlış yönlendirmelerini ve kilise teşkilâtına mensup din adamlarının ahlâksızlıklarını gündeme getirmiştir. Kısa bir süre Prag Üniversitesi rektörlüğü de yapan Hus kilise tarafından aforoz edilmiş ve Constance Konsili'nde (1414-1418) yapılan sorgulamada görüşlerinde ısrarlı olması üzerine sapkınlıkla suçlanarak öldürülmüştür. Bu olay halk tarafından tepkiyle karşılanmış, Hus hem şehid hem millî kahraman ilân edilmiştir. Onun görüşlerini takip eden taraftarları Bohemya'da kilisenin de içinde yer aldığı sosyal ve siyasal yozlaşmalara karşı sert bir muhalefet hareketi başlatmıştır. Kiliseyle Hus yanlıları arasında gerginlik giderek bir savaşa dönüşmüş, uzun yıllar süren savaş Katolik ordularının galibiyetiyle sonuçlanmıştır. Reform öncesi dönemin önemli muhaliflerinden biri de Girolamo Savonarola'dır. Tanrı'nın bir gün kilise ve toplumdaki yozlaşmayı cezalandıracağını söyle-